

NAHÇIVAN ARKEOLOJİK YAPILARINDA ORTADOĞU KÜLTÜRÜNÜN İZLERİ

Traces of Near East Cultures in Archaeological Monuments of Nakhchivan

Toğrul Halilov*

ÖZET

Makalede Nahçıvan arkeolojik yapıları araştırılmıştır. Şunların Ortadoğu kültürüyle müqayisesi aparılmıştır. Araştırma sonucunda müayyen edilmiştir ki, Nahçıvan arkeolojik yapıları Ortadoğu kültürüyle bağılılık teşkil edir. Tayfalararası karşılıklı ekonomik-kültürel ilişkiler sonucunda Ortadoğu kültürü Nahçıvan'da yayılmıştır.

Anahtar kelimeler; Boya Bezemeli Kaplar, Nahçıvan, Arkeoloji, Ortadoğu.

ABSTRACT

This essay deals with archaeological monuments that survived in Nakhchivan in term of their relations with the classical Near East cultures. Our study has revealed close connections between them, which seems to be caused by mutual economic and culture relations, so that elements of the Near East cultures found space there to spread.

Keywords; Coloured cups, Nakchivan, archeology, Near East.

Azerbaycan arkeolojisinde en güncel ve ilginç konulardan birini Nahçıvan arkeolojik yapılarındaki Ortadoğu kültürünün izleri oluşturuyor. Belirtilen sorunun tetkik olunmasında bu bölgedeki yapılardan elde edilen arkeolojik malzemeler önemli yer tutmaktadır.

1. Arkeoloji yapıların inşaat tekniğinde benzerlik

I Kültepe Höyük'ünde dairesel planlı yapılar inşaat özelliğine göre Tebriz yakınlarındaki Yanıqtepe, Urmiyadaki Göytepe yerleşim yeri ile, Kuzey Mesopotomiyanın Arpaçi ve Gövrurtepe anıtları ile benzerlik teşkil ediyor. II Kültepe Höyük'ünde Narınqalası inşaat planına, mimarlık özelliklerine ve möhteşemliğine göre yakın Doğu'nun kadim kentlerinin kalelerini andırıyor. Filistin'in İyerihon (M.Ö. III-II binyıl), Mesopotomiyanın Ur (M.Ö. III binyıl-VI yüzyıllar), Hafeci (Upi), Ege kültürü merkezi Truva (M.Ö. III-II binyıl), hatların

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nahçıvan, toqrul@gmail.com.

Karhemiş (M.Ö. XX-VII yüzyıllar) şehirleri ve kaleleri ile aynı mimari kültürü seviyesindedir.

2. Arkeolojik bulgular

Nahiçivan'daki yapılarda bulunmuş arkeolojik bulguları kil kaplar, süs eşyaları, emek aletleri ve silahlar oluşturuyor.

2.1. Kil kaplar

Nahiçivan'daki arkeolojik yapılarda çeşitli döneme ait Ortadoğu kültürüne özgü belirtiler taşıyan kil kaplar bulunmuştur. Nahiçivan yapılarından elde edilen arkeolojik materiallerin araştırılması şunu gösterir ki, enolit döneminden başlayarak bu bölgenin Orta Doğu ülkeleri ile alakeli olmuştur. Fikrimizi esaslandırmak için arkeolojik kaynaklara dikkat edersek görürüz ki, I Kültepe Höyük'nde bulunmuş Ubeyd kültürü için geçerli olan boyalı kapların bur grupe, firuze, nikel karışımı olan biz ve diğer maddi kültür örnekleri Ortadoğu kültürüne ait özellikler taşıyor. Abideden elde edilmiş Ubeyd kültürüne ait keramiklerden ikisini çömlek tipi gil kab oluşturmuştur. On üç adet seramik ise kil kapların kırıklarından ibarettir.¹ Çömleklerin her ikisi kendine has karakteristik özellik taşıyor. Onlardan biri ince kum karışımı olan kilden hazırlanarak kırmızı renkte iyi pişirilmiştir. Boğazı kırmızı renkle kaplanmış, üzeri kahverengi yatay paralel çizgilerin arasında çekilmiş dikey çizgilerle nahışlanmışdır. Diğer çömlek sarı renkte bişirilerek, üzerine siyah renk çekilmiştir. Elde edilen her iki çömleklerin benzerleri Güney Kafkasya'daki enolit dönemi anıtları yanında olarak², Van Gölü çevresindeki Tilkitepe,³ Urmiye havzasındaki Dalmatepe, Pijdelitepe⁴ yapılarından bulunmuştur.

Nahiçivan'ın Erken Tunç çağına aid Kür-Araz kültürü arkeolojik yapılarından-I Mahta,⁵ II Kültepe⁶ tespit edilmiş yüksek dabanlı vazolar, silindirik biçimli çıkıntısı olan kasalar, spiral şekilli ornamenli kaplar da, Ortadoğu kültürü ile bağlantılı oluşturur. Spiral çizgili ornamenlerle nahışlanmış kaplar Ön Asya, Doğu Andadolu yapılarından hayli miktarda bulunmuştur. Bu tür ornamentli kapların eski örneklerine Göytepe Höyük'ünde tesadüf edilmiştir.⁷

Nahiçivan'ın Orta, Son Tunç ve Erken Demir dönemi yapılarından elde edilmiş keramiklerin içerisinde de Ortadoğu kültürüne özgü özellik taşıyan kil kaplar bulun-

¹ O. A. Abibullav, **Eneolit i bronza na territorii Nahiçevanskoy ASSR**, Elm, Baku 1982, s. 72.

² K. H. Kuşnareva; T.N. Çubınşvili, **Drevnie kulturu Yujnoqo Kavkaza**, Leningrad 1970, s. 50.

³ R. M. Munçaev, **Kavkaz na Zare epohi bronzi**, Nauka, Moskova 1975, 104.

⁴ V.B. Bahşeliyev, **Nahiçivan'ın kadim tayifelerinin menevi medeniyyeti**, Elm, Bakü 2004, s. 32.

⁵ V.H. Aliyev; S.H. Aşurov, "Mahta tunç devri abideleri hakkında", **Azerbaycan'da Arkeoloji ve Etnografya ilimlerinin son sunuçlarına konulu Elmsel konferansın materyalleri**, Bakü 1992, s. 39-40.

⁶ Q. A. Ceidov, **Pamyatniki Kuro-arakskey kulturu Nahiçevani**, Bilgi, Baku 1993, s. Çizim 26, 4; 31, 3-4.

⁷ V.B. Bahşeliyev, **Nahiçivan'ın kadim tayifelerinin menevi medeniyyeti**, Elm, Bakü 2004, s. 52.

muştur. Üzeri ve içerisi gök şirle kaplanmış keramikler, çaynikler, tehdi, zoomorf ornamentli bazı kaplar, Oğlankale’de bulunmuş üzerinde Urartu dönemine has özellikleri olan keramik⁸ ve bu tip arkeolojik buluntulardır. Culfa nekropolünden elde edilen geometrik ornamentli kasalardan biri bu açıdan daha çok ilgi uyandırıyor. Şunun üzeri birbirinin içerisinde yerleştirilmiş açılarla bezedilerek nahışlanma motivine göre Gemikaya simgelerinde, Tel Mağzeliyye Höyük’ünde⁹ bulunmuş seramik ile benzerlik teşkil ediyor (çizim 1/5, 6, 7). I Kültepeden, II Kültepede, Kızılburun’da bulunmuş zommorf ornamentli boyalı kapların benzerleri Urmiye çevresindeki arkeolojik abidelerde tesadüf edilmiştir (çizim 1/8, 9, 10, 11). Çaydanlıklar Nahçıvan ve Azerbaycan’ın diğer bölgeleri ile birlikte Urmiye bölgesinde de yaygındır.¹⁰

2.2. Boncuklar

Nahçıvan’da Ortadoğu kültürünün izlerine üzeri Ortadoğu kültürünün izlerini gösteren maddi kültür örneklerinden bir grubunu arkeolojik yapılardan elde edilmiş üzeri gök şirle kaplanmış pastalar, camdan (Şahtahtı, Qızılburun Demyeler vb.).¹¹ “Cupraea”, “Dentalium” tipi balıkkulaklarından (Sarıdere, Kolanı ve. b.) yapılmış boncuklar oluşturuyor.¹² Arkeolojik kaynaklarda “Cupraea” tipi balıkkulağının Hint Okyanusu’nda getirildiği ve onlardan para birimi olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹³ Bir grup araştırmacılar “Dentalium” tiplerinin Van Gölü havzasından getirildiğini ifade etmişlerdir.¹⁴ “Cupraea”, “Dentalium” tipi baluqqulaqlarından hazırlanmış muncuqlarla ilgili belirtilen görüşler farklı olsa da onları birleştiren özellikleri ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bu tip arkeolojik materyallerin Ortadoğu ülkelerinden, karşılıklı ekonomik-kültürel ilişkiler sonucunu

⁸ Veli Bahşeliyev; Ristvet Lauren; Gopnik Hillariy; Aşurov Safar, **Nahçıvanda arkeolojik tedkikatlar**, Nahçıvan 2010, s. 35.

⁹ R. M. Munçaev, “İssledovaniy poseleniye Tell Maqzaliya i Yarımtpe III ve Mesopotomii”, **Arheoloqiçeskiye otkritiya 1979**, Nauka, Moskova 1980, s. 487-489.

¹⁰ Oktay Belli; Veli Bahşeliyev, **Nahçıvan bölgesinde Orta ve Son Tunç çağı boya süslemeli çanak, çölmek kültürü**, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul 2001, s. 47-49; A. Çilingiroğlu, “Van-Urmiye boyalıları ışığında değerlendirilmesi”, **X. Türk Tarih Kongresi**, 1990, s. 169-173; A. Çilingiroğlu, “Gaziantep muzesindeki Van-Urmiye boyalıları”, **Ege Üniversitesi Arkeoloj ve Sanat Tarihi Dergisi**, 1990, s. 25-44.

¹¹ V.H. Aliev, **Kultura raspisnoy keramiki v Azerbaydjane, Avtoreferat dissert**, Na soisk. kand. ist. nauk, Bakü 1966, s. 15; T.F. Halilov, “Demyeler nekropolünden tapılmış şüşe boncuklar”, **AMEA Nahçıvan bölümünün Haberleri**, № 3, 2007, s. 114-118.

¹² V.B. Bahşeliyev, **Nahçıvan’ın Erken Demir devri medeniyeti**, Elm, Bakü 2002, Çizim 16, 23-31; 33, 5-9.

¹³ H.T. Caferov, **Azerbaycan M.Ö. IV binyılın sonu – I binyılın evvelerinde (Karabağ’ın Qarqarçay ve Terterçay havzasının materyalleri esasında)**, Elm, Bakü 2000, s.162.

¹⁴ Ş.Q. Sadıqzade; N.V. Minkeviç-Mustafaeva, “Ukraşeniya s izobrajeniyami jivotnih i ptič v drevnem Azerbaydjane”, **MKA**, T. VIII, Elm, Bakü 1973, s. 154-162.

getirildiğini göstermişlerdir. Üzeri gök şirle kaplanmış pasta boncukların Azerbaycan'a sadece Ön Asya'dan değil, hem de, Mısır'dan getirilmesini ifade etmişlerdir.¹⁵

Camın ilk olarak nerede üretim yapılması ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacıların çoğu şunun ilk vatanının Mısır, bir kısmı ise Babilistan olduğunu kaydetmiştir.¹⁶

En eski cam örneği Mısır'da, ilk cam eritilen küre ise Doğu Filistin'de bulunmuştur. Doğu Filistin'deki cam eritilen kürenin M.Ö. III binyıla ait olduğu tahmin edilmiştir.

Mısır'dan bulunan cam örneği M.Ö. IV-I binyılın ehamlarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. Şunun Mısır'ın kendisinde üretildiği veya getirilme olması deqişdirilmese de, arkeolojik buluntular doğrultusunda ispat edilmiştir ki, M.Ö. 2800 yılında bu bölgede renkli şirden (qlazurdan) kullanılmıştır. 1891-1892 yıllarında Mısır'da arkeolojik kazılar yapan F. Petri'nin düşüncesince, en eski cam üretimi merkezi Mesopotamiya'nın kuzey kısmı olsa da, ihtimal vermek olur ki, şunun üretimi Kafkasya'da Mısır'dan de önce mevcut olmuştur.¹⁷ Araştırmacının fikri spekülasyon olarak kalıp bugüne gibi kanıtlamak olunmasa da, elde edilen maddi kültür örneklerinin karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesi, son yılların bulguları bu varsayımın gerçeğe uygun olduğunu gösteriyor.

Kaynaklara dikkat edersek görüyoruz ki, Çin'de M.Ö. V-III yüzyıllarda, Roma'da M.Ö. I yüzyılda, Azerbaycan'da ise I-II yüzyıllarda camın üretim yapılmasını kanıtlayan olgular tespit olunubdur. Gürcistan'daki arkeolojik yapılardan elde edilmiş cam eşyası M.Ö. III binyılın sonu-II binyılın öncesine, Haçbulaq, Şamhor, Celilabad, Dovşanlı, Hocalı, Borsunlu, Beyimsorov yapılarından bulunanlar M.Ö. I binyılın öncesine, M.Ö. X-XI asırlara, Demyeler, Şahtahtı, Qızılburun yapılarından elde olunanlar ise Orta ve Son Tunç çağına aittirler.

Kafkasya'da camın eski zamanlardan üretim edildiğini kanıtlayacak bilgiler olmasa da, şunun üretiminde kullanılan kömür ağaçları (meşe, veles vb), soda yatakları ve cam kumu Hazar kıyısında, Hırdalanda, Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer yerlerinde hayli miktarda bulunmaktadır. Daşkesen kobalt yatakları sadece Azerbaycan'da değil, tüm Ortadoğu'da yaygındır.

2.3. Bronz eşyalar

Nahçıvan'da Ortadoğu kültürünün izlerini hep bronzun düzeldilmesi teknik, hep de arkeolojik bulgular kanıtıyor. Bronzun düzeldilmesi ile ilgili şunu soyleye bileriz ki, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri gibi Nahçıvan'ın zengin bakır ve polimetal yataklarına sahip olmasına rağmen kalay yatakları bu bölgede yoktur. Ortadoğu ülkeleri kalay yatakları bakımından zengindir.¹⁸ Nahçıvandaki Culfa,¹⁹ Qızılburun²⁰ nekropollerinden, Azerbaycandaki

¹⁵ Q.F. Djafarov, *Svyazi Azerbaydjana so stranami Peredney Azii v epoxi bronzi i ranneqo jeleza*, Elm, Baku 1984, s. 55.

¹⁶ Q.M. Ahmedov, *Bu güne nece gelip çıkmışq*, Az. SSR EA, Bakü 1989, s. 74.

¹⁷ Q.M. Ahmedov, *age.*, s. 75.

¹⁸ M.A. Kaşqay; İ.R. Selimhanov, *İz istorii drevney metallurqii Kavkaza*, Elm, İstanbul 1973, s. 164-165.

Qarabulaq, Hanlar²¹ kurqanlarında Ön Asya kültürüne has hencerler bulunmuşdur (çızım 1/12).

2.4. Möhürler

Nahçıvan'daki arkeolojik yapılarda Ortadoğu kültürünün izleri meselesinin araştırılmasında elde edilen silindirik möhürler de önemli yer tutmaktadır. Onların bir kısmı geometrik ornamentlerle bezeli. Bazı möhürlerin üzəri hayvan, insan tasvirleri, çeşitli işaretlər nahışlanaraq Ortadoğu kültürü için karakteristik özelliklər taşıyor. Nahçıvan'daki arkeolojik yapılardan şimdilik üzərində adət möhür elde olunubdur. Her biri kendine özgü spesifik özelliklərə sahiptir. Şahtahtı nekropolunda bulunmuş M.Ö. II binyılın ikinci yarısına ait möhür²² ikonoqrafiyası açısından Suriye-Filistin ve Kerkük tipi möhürlerle benzerlik teşkil ediyor. Şunun üzərində hayat ağacının bir tarafında uzun ebalı, saçları omuzlarına dökülmüş, başına tümör günlük koymuş insan, öbür tarafında ise göğüs-döşe durup başlarını arka-ya çeviren iki geçi tasvir edilmişdir. Merdangöl, Muncuqlutepe, Dolmatepe nekropollerindən elde edilen M.Ö. II binyılın ikinci yarısına ait möhürler "Mittaniya tipi" möhürler sırasına dahildir.²³

Merdangöl nekropolünden tespit edilmiş möhürlerden birinde ayakları qatlanmış geçilir kuş başlı fantastik varlıkla, çapraz çizgili nahışla birlikte verilmişdir. Diğər möhürün üzərində aynı biçimli geçi dal ayağı üste durmuş şirle, şunu saklayan insan ve kuş tasvirleriyle birlikte çekilmişdir.

2.5. Dini ideolojik görüşmelerde benzerlik

Nahçıvan arkeolojik yapılarının Ortadoğu kültürü ile alakesinin öyrenilmesinde insanların dini inançlar sistemi de önemli yer tutmaktadır. Nahçıvan'daki arkeolojik yapılarda Ortadoğu kültürünün izleri insanların dini ideolojik görüşmelerinde de kendini gösteriyor. I Kültepenin Enolit dönemi tabakasından tespit edilmiş sağ ve ya sol yan üste, sırt üstü uzatılmış durumda defnetme âdeti Ubeyd kültürü döneminde tüm Sümer için geçerli olmuştur.²⁴ Bu tip defnetme âdeti Ön Asya'daki Tepe Sialk, Tepe Cemşid, Tepe Giyan, Mesopotomiya'daki Tepe Gaur yapılarında açığa edilmişdir.²⁵

Nahçıvan'daki nekropollerde (kabir yapıları) tesbit edilen hayvan kemikleri eski insanların manevi kültürünün öyrenilmesinde önemli yer tutmaktadır. Onların bir kısmı sade-

¹⁹ V.H. Aliyev, "Culfa arkeoloji tapıntıları", **Azərbaycan Elmlər Akademisinin Haberləri**, № 3, Bakü 1968, s. 79-81.

²⁰ O.H. Hebutullayev, **Kültepede arkeoloji kazıntılar**, Az. SSR. EA, Bakü 1959, s. 100.

²¹ O.A. Danelyan, "Bronzvie kinjali iz pamyatnikov Hodjali Kedabekskoy kulturi", **MKA**, T. X, Elm, Bakü 1987, s. 30-31.

²² V.Q. Aliev, **Kultura epohi sredney bronzi Azerbaydjana**, Elm, Bakü 1991, s. 188.

²³ Q.M. Aslanov; S.M. Kaşqay; B.İ. İbrahimov, "Mardangöl nekropolünün materiyalleri", **Azərbaycan arheologiyası**, № 3-4, Hazar Üniversitesi, Bakü 1999, s. 71.

²⁴ Y.B. Yusifli, **Kadim Şark tarihi**, Bakü Üniversitesi, Bakü 1992, s. 18-19.

²⁵ O.A. Abibullav, **Eneolit i bronza na territorii Nahıçevanskoy ASSR**, Elm, Bakü 1982, s. 50.

ce lokal karakter daşıymıyor, daha geniş yayılma arealına sahiptir. Köpekle ve atla ilgili defnetme âdeti bu tip arkeolojik kanıtlardır.

Atla ilgili I Kültepe,²⁶ II Kültepe,²⁷ I Mahta,²⁸ Şahtahtı²⁹ yapılarında, köpekle ilgili I Kültepe,³⁰ Sarıdere nekropolünde³¹ defnetme âdeti tespit edilmiştir. Köpekle ve atla ilgili defnetme âdeti Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde (Gedebey, Qalakend, Hanlar, Dağlık Karabağ, Mingeçevir, Tovuzçay v.b), Güney Kafkasya, Anadolu, Altay arkeolojik yapılarında rastlanmıştır. At iskeletlerine Bozkır Türk boylarından kalma sinlerde (mezarlarda) rastlanır. Bundan ötürü Asya Hun, Gök-Türk, Avrupa Hun ve Avrupa Avarları'nın mezarlarında bol oranda at iskeleti bulunmuştur. Çin kaynakları Hun kaganının her yıl dağda, göğe at kurban ettiğinden söz ederler.³²

Qoşqu atlarının eslehesi ile birlikte defin olunduğu kabir yapıların (Mingeçevir, Hocalı, Qaraçemenli) genetik açıdan hurilerle bamle olduğu kayıt edilmiştir.³³

Köpekle ilgili defnetme âdeti Güney Mesopotomiyadaki Ur,³⁴ Kuzey Mesopotomiya'daki III Yarımtepe,³⁵ Suriye'deki Tell Hazine³⁶, Doğu Anadolu'daki Yoncatepe³⁷ yapılarında tespit edilmiştir.

3. Kayaüstü resimler

Nahçıvan arkeolojik yapılarında Ortadoğu kültürünün izleri Gəmiqayadaki qayaüstü simgelerde (petroqliflerde) de müşahede edilir. Oradaki bu türlü qayaüstü simgelerde

²⁶ O.A. Abibullav, **Eneolit i bronza na territorii Nahıçevanskoy ASSR**, Elm, Bakü 1982, s. 255.

²⁷ A.Q. Ceidov, **Pamyatniki Kuro-arakskey kulturu Nahıçevani**, Bilgi, Bakü 1993, s. 159.

²⁸ V.H. Aliyev; S.H. Aşurov, "Mahta tunç dönemi anıtları hakkında", **Azerbaycan'da Arkeoloji ve Etnografya ilimlerinin son sonuçlarına konulu Elmsel konferansın materyalleri**, Bakü 1992, s. 39-40.

²⁹ Q.H. Ağayev, "Şahtahtının dört tunç devri kabir abidesi hakkında", **Azerbaycan'da arkeoloji ve etnoqrafiya Elmlerinin son sonuçlarına konulu elmi konferans materyalleri**, Elm, Bakü 1992, s. 98-101.

³⁰ O.A. Abibullav, **Eneolit i bronza na territorii Nahıçevanskoy ASSR**, Elm, Bakü 1982, s. 255.

³¹ V.B. Bahşeliyev, **Nahçıvan'ın Erken Demir çağı medeniyeti**, Elm, Bakü 2002, s. 23.

³² www.turkculturanci.com. Eski Türk dini ve mitolojisinde at.

³³ F.E. Guliyev, **Azerbaycan'ın kurkan abidelerinde at defni**, Elm, Bakü 2008, s. 214-215.

³⁴ N.E. Müseyibli, "Eski Azerbaycan'da köpeklerden istifade ve köpek kultu", **Azerbaycan arheologisi ve etnoqrafiyesi**, Nafta-Press, Bakü 2008, s. 7-8.

³⁵ N.Y. Merpert; R.İ. Munçayev, "Poselenie ubeydskoy kulturu Yarımtepe III ve severnoy Mesopotomii", **Sovetskaya arheologiy**, № 4, Nauka, Moskova 1982, s. 144-150.

³⁶ R.İ. Munçayev; N.Y. Merpert; N.O. Bader, "Tell Hazna I", **Sovetskaya arheologiya**, № 3, Nauka, Moskova 1990, s. 5-24.

³⁷ O. Belli; E. Konyar, "Excavation of Van-Yoncatepe fortress and nekropolis (1997-1999)", **İstanbul Universitys contributions to archaeology in Turkey (1932-2000)**, İstanbul 2001, s. 154.

(petroqliflerde) geçi tek, çift, grup halinde, sırt üstü vb. çizilerek Anadolu,³⁸ İran, Ön Asya,³⁹ Sibiryaya⁴⁰ simgeleri (petroqlifleri) gibi basit ve karmaşık kompozisyonlardır. Basit kompozisyonlu resimlerde geçi tek veya sürü halinde hiçbir ek tarif olmadan verilmiştir. Bileşik kompozisyonlu simgelerde geçi çeşitli motiflerle, svastika, hayat ağacı, insan v. b. ile birlikte çizilmiştir. Gemiqayadaki araba simgeleri Ortadoğu'daki arkeolojik yapılardan (Hurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaluraz (Gilan)) bulunmuş yüklü hayvan figürü, araba modelleri ile lojistik yönden bağlılık teşkil eder ve eski insanların yaşam tarzlarında benzerliğin olduğunu gösteriyor (çizim 1/15, 16).⁴¹ Abidede kayıtlı yırtıcı hayvanların dırnaqları parçalaması ilgili qayaüstü simgelerin birçoğunda Mesopotomiya, Orta Asya ve Karadeniz kültürü için benzer motifler oluşturulmuştur. Gemiqayadaki boynuzları arkaya qatlanmış geçinin canavarla karşı-qarşıya tayanması simgerinde gerçek yaşam olayı ile alakası olan ve ritüel karakter taşıyan "Kurt ağzı kapatılması" ayini yansıtmıştır.⁴² Bu ayin tüm türk halkları için karakteriktir. Gemiqaya höyüğünde kollarını yanlara açmış, insanın ayaklı gösterildiği atlı simgelerin bir kısmı Ortadoğu kültürüne özgü özellikler taşır. Bu tip qayaüstü simgelerin bir kısmı Sialk B nekropolünde tespit edilmiştir (çizim 1/1, 2). Bu abidedeki kuş simgelerinde bazı çeşitleri Helef kültürüne ait özellikler taşıyor (çizim 1/ 3, 4). Gemiqayada bulunmuş "8" biçimli simgelerin bir kısmı, oradaki shematik işaretlerden bazıları Ortadoğu abidelerindeki qayaüstü simgelerle benzerlik oluşturmaktadır⁴³ (30, s. 114, 132) (çizim 1/ 13, 14).

Yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak şunları söyleyebiliriz: Nahçıvan'daki arkeolojik abidelerde Ortadoğu kültürünün izleri çok sayıdadır. Bunun başlıca nedeni tayfalarası karşılıklı ekonomik-kültürel ilişkilerdir.

KAYNAKÇA

- ABIBULLAV O. A., **Eneolit i bronza na territorii Nahçıevanskoy ASSR**, Elm, Baku 1982.
- AĞAYEV Q.H., "Şahtatının dörd tunç devri kabir abidesi hakkında", **Azerbaycan'da arkeoloji ve etnoqrafiya elimlerinin son sunuclarına konulu elmi konferans materyalleri**, Elm, Bakü 1992.
- AHMEDOV Q.M., **Bu güne nece gelip çıkmışq**, Az.SSR EA, Bakü 1989.
- ALIEV V.H., **Kultura raspisnoy keramiki v Azerbaydjane**, Avtoreferat dissert, na soisk. kand. ist. nauk, Baku 1966.
- , **Kultura ephi sredney bronzi Azerbaydjana**, Elm, Baku 1991.
- , **Gemikaya abidesi**, Arerneşr, Bakü 1993,

³⁸ V.H. Aliyev, **Gemikaya abidesi**, Azerneşr, Bakü 1993, s. 66.

³⁹ V.B. Bahşeliyev, **Gemikaya tesvirlerinin poetikası**, Elm, Bakü 2002, s. 42-44.

⁴⁰ E.A. Okladnikova, **Petroqlifi sredney Katuni**, Nauka, Novosibirsk 1981, s. 44-46.

⁴¹ Y.B. Yusufli, **Kadim Şark tarihi**, Bakü Üniversitesi, Bakü 1992, s. 17-23-26.

⁴² Y. Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları** (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikistan, Suriye Türkleri), C. III-IV, Berikan Yayınları, Ankara 2006.

⁴³ A.P. Okladnikov; E.A. Okladnikova; V.D. Zaporozskaya; E.A. Skornina, **Petroqlifi Çankırkyölya**, Nauka, Altay, Elenqaş, Novosibirsk 1981, s.145.

- ALİYEV V.H.; AŞUROV S.H., “Mahta tunç devri abideleri hakkında”, **Azərbaycan'da Arkeoloji və Etnografiya ilimlərinin son sunuqlarına konulu Elmsel konferansın materyalleri**, Bakü 1992.
- ALİYEV V.H., “Culfa arkeoloji tapıntıları”, **Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Haberləri**, № 3, Bakü 1968, s. 72-86.
- ASLANOV Q.M.; KAŞKAY S.M.; İBRAHİMOV B.İ., “Mardangöl nekropolünün materyalleri”, **Azərbaycan arheologiyası**, № 3-4, Həzər Universiteti, Bakü 1999.
- BAHŞELİYEV V.B., **Gemikaya təsvirlərinin poetikası**, Elm, Bakü 2002.
- , **Nahçıvan'ın qədim tayfələrinin mənəvi mədəniyyəti**, Elm, Bakü 2004, s. 52.
- , **Nahçıvan'ın Erken Dəmir Çağı mədəniyyəti**, Elm, Bakü 2002.
- BAHŞELİYEV Veli; RİSTVET Lauren; GOPNİK Hillariy; AŞUROV Safar, **Nahçıvanda arkeoloji tədqiqatlar**, Nahçıvan 2010.
- BELLİ O., “Konyar E. Excavation of Van-Yoncatepe fortress and nekropolis (1997-1999)”, **İstanbul University s contributions to archaeology in Turkey (1932-2000)**, İstanbul 2001, ss.150-156.
- BELLİ Oktay, BAHŞELİYEV Veli, **Nahçıvan bölgəsində Orta və Son Tunç Çağı boyasız çanak çömlek mədəniyyəti**, Arkeoloji və Sənət yayınları, İstanbul 2001.
- CAFEROV H.T., **Azərbaycan M.Ö. IV binyılın sonu-I binyılın evlərində (Kəbəğ'in Qarqarçay və Tərterçay havzasının materyalleri əsasında)**, Elm, Bakü 2000.
- CEİDOV A.Q., **Pamyatniki Kuro-araksqoy kulturu Nahçıvani**, Bilgi, Bakü 1993.
- ÇİLİNGİROĞLU A., “Gazintep muzesindəki Van-Urmiye boyalıları”, **Ege Universiteti Arkeoloji və Sənət Tarixi Dergisi**, 1990, s. 25-44.
- , “Van-Urmiye boyalıları işığında dəyərləndirilməsi”, **X. Türki Tarix konqresi**, 1990, s. 169-173.
- DANELYAN O.A., “Bronzoviyə kinqali iz pamyatnikov Hodjalı Kədəbeksqoy kulturu”, **MKA**, T. X, Elm, Bakü 1987, s. 22-29.
- DJAFAROV Q.F., **Svyazi Azerbaydjana so stranami Peredney Azii v epoxi bronzi i ranneqo jeleza**, Elm, Bakü 1984.
- HALİLOV T.F., “Demyeler nekropolündən tapılmış şüşə boncuqlar”, **AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberləri**, № 3, 2007, s. 114-118.
- HEBUBULLAYEV O.H., **Kültepede arkeoloji kazıntılar**, Az.SSR EA, Bakü 1959.
- KALAFAT Y., **Balkanlardan Uluğ Türkiistan'a Türki halk inançları** (Tatarlar, Hakaslar, Kırqızlar, Boşnaklar, Anahtarlar, Edigeyler, Arnavutlar, Karaçaylar, Qreqoryanlar, Romanya, Şumnu-Burqaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodas, Tacikiistan, Suriye Türkləri). C. III-IV, Berikan Yayınları, Ankara 2006.
- KAŞKAY M.A.; Selimhanov İ.R., **İz istorii drevney metallurqii Kavkaza**, Elm, İstanbul 1973.
- KULİYEV F.E., **Azərbaycan'ın kurqan abidələrində at defni**, Elm, Bakü 2008.
- KUŞNAREVA K.H.; ÇUBİNŞVİLİ T.N., **Drevnie kulturu Yujnoqo Kavkaza**, Leningrad 1970.
- MERPERT N.Y.; MUNÇAEV R.İ., “Poselenie ubeydsqoy kulturu Yarımtepe III ve severnoy Mesopotomii”, **Sovetskaya arheologiya**, № 4, Nauka, Moskova 1982, s. 144-150.
- MUNÇAEV R.İ.; MERPERT N.Y.; BADER N.O., “Tell Hazna I”, **Sovetskaya arheologiya**, № 3, Nauka, Moskova 1990, s. 5-24.
- MUNÇAEV R.M., “İssledovaniya poseleniya Tell Maqzaliya i Yarımtepe III ve Mesopotomii”, **Arheoloqişeskiye otkritiya 1979**, Nauka, Moskova 1980, s. 487-489.
- , **Kavkaz na Zare epoxi bronzi**, Nauka, Moskova 1975.

MÜSEYİBLİ N.E., “Eski Azərbaycan'da köpeklerden istifadə ve köpek kutlu”, **Azərbaycan arheologisi ve etnoqrafisi**, Nafta-Press, Bakü 2008, s. 5-30.

-----, **Gemikaya**, Çaşoğlu, Bakü 2004.

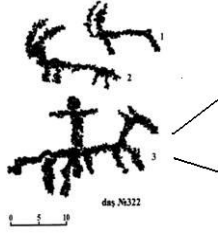
OKLADNİKOV. A.P.; OKLADNİKOVA E.A.; ZAPOROJSKAYA V.D.; SKORİNİNA E.A., **Petroqlifi Çankırkyölya**. Nauka, Altay, Elenqaş, Novosibirsk 1981.

OKLADNİKOVA E.A., **Petroqlifi Sredney Katuni**, Nauka, Novosibirsk 1981.

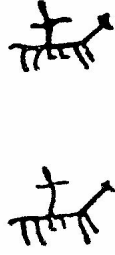
SADIQZADE Ş.Q.; MİNKEVİÇ-MUSTAFAEVA N.V., “Ukraşeniya s izobrajeniyami jivotnih i ptiç v drevnem Azerbaydjane”. **MKA**, T. VIII, Elm, Baku 1973, s. 154-162.

YUSİFLİ Y.B., **Kadim Şark tarihi**, Bakü Üniversitesi, Bakü 1992.

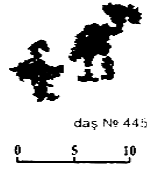
www.turkcuturanci.com

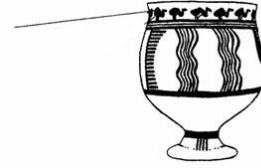
1-Gemikaya

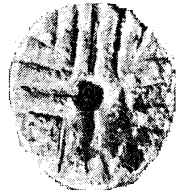
2-Sialk B

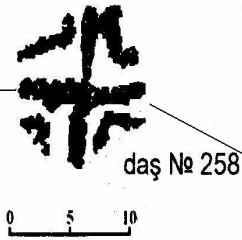
3-Gemikaya

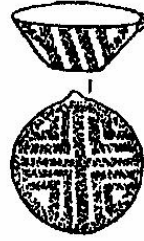
4-Helef

5-Tel Mağzaliyye

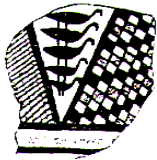
6-Gemikaya

7-Culfa nekropolü

8-I. Kültepe

9-Havtantepe

10-II. Kültepe

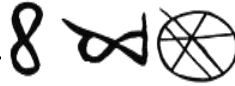
11-Göytepe

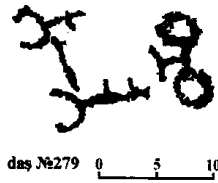
12- Culfa nekropolü

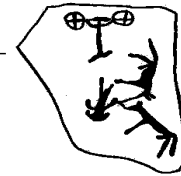
13-Altay

14-

15-Gemikaya

16-Altay